

OSMANLI KADIN MODERNLEŞMESİ: “YENİ HAYAT”IN “YENİ KADIN”LARI

❦

Fatma BARBAROSOĞLU*

ÖZET

Osmanlı kadın modernleşmesinin daha başlarında, Avrupa’da olup da bizde olmayanların listesini daha ziyade kadınlar üzerinden çıkarmıştı Osmanlı münevverleri. Bu yaklaşımın devamını ve ideolojik bir boyut kazanışını, kadın kıyafetlerine dair tartışmalarda, alaturka ile alafranga arasındaki sınırın çizilişinde gözlemlemek mümkündür. Diğer taraftan reel/gündelik hayatta meydana gelen değişiklikler, kadınların modern eğitim kurumlarında eğitim gö-rerek diploma sahibi olması ya da dar gelirli kesimin ekonomik zorunluluklar neticesinde çalışma hayatına dahil olması gibi gelişmelerin de “yeni kadın”ı oluşturan hususlar arasında olduğu unutulmamalıdır. Ama bu alanda genel bir kafa karışıklığı mevcuttur. Ve edebiyata yansıyan “çalışan kadın” profili de bütün alana şamil olan bu kafa karışıklığından nasibini almış görünmektedir. Halbuki sadece Fatma Aliye’nin romanları üzerinden gidildiğinde bile ayakları yere basan, erkeklerin zulmüne boyun eğmemek için kendi hayatını kazanan kadın karakterler, dönemin “yeni kadın” profiline ışık tutan bir özellik arz etmektedir. Bu sebeple bu makalede, kadın modernleşmesi, eğitim hayatı ve onu takip eden kadın sosyalleşmesi (dergiler ve dernekler) üzerinden ele alınmış olmasına rağmen alt sınıfların çalışma hayatına dahil oluşu üzerinden de incelenmeye muhtaç olduğuna dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı modernleşmesi, Kadın, Eğitim, Çalışma Hayatı, Roman

*Dr., Sosyolog ve Yazar.

1699 yılında Avrupa karşısında büyük bir yenilgi yaşayan Osmanlı Devleti, bu savaş sonrasında ilk defa toprak kaybederek bir anlaşma imzalamıştır. Bu nedenle Osmanlı toplumsal, siyasî ve askerî değişim ve dönüşüm süreci ele alınırken analize Karlofça Anlaşması ile başlanır. Çünkü Osmanlı devlet adamları, bu dönemden itibaren Avrupa'nın Devlet-i Âliye'yi neden "şimdi" yenebildiğinin cevabını aramaya koyulmuşlardır. Daha önce Avrupa'daki toplumsal ve siyasî süreçleri pek ciddiye almayan, bu sebeple Avrupa şehirlerinde dâimî elçilik bulundurmayan Osmanlı Devleti, ilk defa 28 Mehmet Çelebi ile Avrupa'ya resmî bir gözlemci göndermiştir.¹ 28 Mehmet Çelebi'nin gözleri Fransa sokaklarına her türlü teferruatı idrak etmek üzere dikkat kesilirken, bir nevi "onlarda olanların, ama bizde olmayanların" listesini çıkarmıştır.

Bu dönemden itibaren bizim Avrupa karşısında yenilmemizin/yenilgimizin sebepleri, onlarda olanların bizde olmayışı üzerinden tespit edildi. Onlarda olanlar nelerdi? Mesela gece ile gündüzün farkını ortadan kaldıran ziyalı sokaklar, dokuma tezgahları, şehrin düzeni... Şehirlerin göz alıcı aydınlığının, düzeninin yanı sıra bir başka dikkat çekici fark daha vardır: Kadınların cemiyet hayatında sahip olduğu yer ve asıl önemlisi teknolojik gelişmeyi sağlayan yeni bilgiler. Eski eğitim yeni bilgiyi üretemediğine göre, yeni bilgiyi üretecek yeni eğitim sistemleri gerekmektedir. Böylece önce tıp ve askeriyeden başlayan sonra da başka kurumları içine alan yeni bir hayata adım atılmış oldu. İşte bu sürece önce Avrupalılaşma, ardından Batılılaşma daha sonra da modernleşme denildi (Meriç, 1980).²

Modernleşme, Batı dışı toplumların Batı'nın gelmiş olduğu sosyal, siyasî ve ekonomik seviyeye ulaşmak için reformlar yoluyla kendilerini dönüştürdükleri iç ve dış dinamikleri olan bir toplumsal değişim sürecidir. 19. yüzyılda modernleşme değil, Batılılaşma tâbiri kullanılmıştır. Batılılaşma, 18. ve 19. yüzyıllarda üç medeniyeti, daha dar bir tanım kullanılacak olursak üç imparatorluğu içine alan sosyal, siyasal ve iktisadî süreçleri tanımlamakta kullanılan bir tabirdir. Batı'nın doğusunda yer alan

¹ III. Ahmet tarafından Avrupa'ya gönderilen 28 Mehmet Çelebi (1720-21), dönüşünde seyahatinden edindiği izlenimleri padişaha ve sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya bir sefaretname şeklinde takdim eder (1721).

² Cemil Meriç, "Avrupalılaşmak mı, Avrupalılaştırılmak mı?" adlı makalesinde, bu isimlendirme silsilesinin Batı'nın siyasî hedeflerini gizleyen bir işlevi olduğuna işaret eder.

bu üç ülke Japonya, Rusya ve Türkiye'dir (Osmanlı). Rusya'da 17. yüzyılın sonlarında, Osmanlı'da 18. yüzyılın ilk on yılından itibaren başlayan Batılılaşma hareketlerinin pek çok ortak noktası mevcuttur.

Karşılaştırarak kavrama, insan idrakinin temel araçlarından biridir. Bu yüzden Osmanlı modernleşmesinin ayırt edici vasıflarını Rus modernleşmesi ile karşılaştırarak daha net görmemiz mümkündür. Bu iki modernleşme sürecinin hem birbirine çok benzemesini sağlayan hem de bunları birbirinden farklılaştıran husus öncelikle coğrafyada yatar. Rus çarı Petro her şeyin ortasında ve adeta kilitli bir konumda kalan ülkesini açık denizlerle buluşturmak için bir yüksekliğe çıkıp bakma ihtiyacı duyduğunda, ufkunu Batı medeniyeti kesmiştir. Batı medeniyetinin nasıl olduğunu tam da "çırağı olmadığın işin ustası olamazsın" sözüne uygun olarak bir buçuk yıl Batı'nın değişik ülkelerinde ve değişik işlerinde çalışarak bilfiil görerek tespit etme yolunu seçmiştir Petro.

Petro'nun Batı'yı görmeyi seçtiği tarihte Osmanlı İmparatorluğu tahdında III. Ahmet vardır ve onun gündemini işgal eden hedef "görmek" değildir. Payitahtı seyahat amacıyla, yani başka diyarları "görmek" amacıyla terk eden ilk Osmanlı padişahı için Abdülaziz'i beklememiz gerekecektir.³ Petro nasıl daha fazla Batılı olabilirim sorusunu sorarken, Osmanlı için esas mesele "Nasıl daha az Batılılaşarak Batı'nın siyasî ve askerî gücüne ulaşabilirim?" olmuştur. Petro mazinin zaferlerle yüklü ağırlığını taşımadığı için, daha çok modernleşme olarak koyar hedefini. "Ne yaparsam daha çok modernleşebilirim?" dir, Petro'nun sorusu. Ruslar bir zamanlar var olan bir güce tekrar kavuşmak için değil, o gücü kazanmak için modernleşmeye karar vermişti. Oysa Osmanlı geçmişin zaferine kavuşmak için modernleşmeye karar verdi. Osmanlı Batılılaşması bir hayranlık sonucu değil zorunluluk olarak gerçekleşmiştir, der İlber Ortaylı (2008: 31).

Osmanlı modernleşmesi hem Batı'nın siyasî ve askerî gücüne sahip olmayı istemekte hem de Batı'nın hayat tarzını kendine uygun görmemektedir. Osmanlı erkek kıyafetleri fes ve redingotlar ile modernleşti-

³ Abdülaziz Avrupa'ya giden ilk ve tek Osmanlı padişahıdır. 1867 yılında III. Napolyon'un davetlisi olarak Paris'e bir sanat sergisine katılmak üzere gider. Kral, kraliçe ve prenslerle görüştüğü İngiltere, Belçika, Almanya ve Avusturya-Macaristan ziyaretinin ardından İstanbul'a döner.

rilirken kadın kıyafetlerinin denetlenmesi amacıyla sık sık fermanların çıkarılması bu anlayışın ürünüdür. Kadın kıyafetlerine dair çıkarılan fetvalarda, gündelik hayatın dinî niteliğinin kadın kıyafetleri yoluyla korunabileceğine olan inancın izini sürmek mümkündür.

Fransız İhtilâli'nden esinlenerek her vatandaşın kanun önünde eşitliğinin kabul edilmesi modernleşme yolunda atılmış adımların başında gelir. Yeni okulların, yeni kurumların yürürlüğe girmesi, Avrupa'nın gerçekleştirmiş olduğu başarıya eğitim yoluyla ulaşılabilceği ön kabulüne dayanır. Bu anlayış toplumsal hayattaki eksiklikleri tamamlama, gerekli değişiklikleri yapma girişimleriyle devam etti. Bu minvalde ideolojik bir muhteva kazanan alanlar da oldu. Osmanlıdaki şu üç eşitsizliğin ortadan kaldırılması, kurumsallıktan ziyade ideolojik olarak tartışılan meselelerin başında geliyordu: Müslim/gayri Müslim, erkek/kadın, hür/köle.

Modern öncesi toplumlarda hiyerarşiye dayalı bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Bu hiyerarşi Batı toplumlarında asalete dayanan bir yapılanma gösterirken Osmanlı'da hiyerarşi dine dayalıdır: Ne kadar zengin olursa olsun bir gayri Müslim ne kadar fakir olursa olsun bir Müslüman'dan sosyal tabaka bakımından daha aşağıda yer alır. Batılılaşma ile birlikte özellikle Tanzimat döneminden itibaren bu tabakalaşma hukuk önünde bertaraf edildiği gibi erkek kıyafetlerinde yapılan düzenlemelerle "eşitlik" sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Osmanlı modernleşmesinin izleğini kıyafet üzerinden gözlemlemek aydınlatıcı olacaktır.

KIYAFETTE MODERNLEŞME: ALATURKA/ALAFRANGA

Tanzimat'tan önce Osmanlı erkekleri için kıyafetler, özellikle başa sarılan sarık ya da başlığın modeli, kimliklerinin takdimi gibidir. Başa sarılan sarık o kişinin ilmini, mesleğini, bir tarikata mensubiyetini ifade eden unsurlardır. Tanzimat ile birlikte Osmanlı erkeklerinin Müslimler ve gayri Müslimler olarak fes paydasında eşitlenmesi söz konusu olmuştur (Barbarosoğlu, 2004:97-102). Erkekler fes paydasında Müslimler ve gayri Müslimler olarak eşitlenirken kadın kıyafetlerinin Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar ayırımını koruması üzerinde ısrar edilmiştir. En Batıcı padişahlar bile Müslüman kadın kıyafetlerini, gayri

Müslim kadınlara benzememesi, ahlâka mugayir kıyafetlerin giyilmesi üzerinden denetlerken (Barbarosoğlu, 2004:125-7) kadınlar cephesinde ne olmaktadır?

Özellikle meşrutiyet döneminden itibaren kadın kıyafetleri pratik bulunmamakta, tesettüre uygun yeni kıyafetlerin tasarlanması için yarışmalar bile düzenlenmektedir. Türk kadınlarının sade İngiliz kadınlarını mı, süslü Fransız kadınlarını mı yoksa milli ananelerine düşkün Japon kadınlarını mı kendilerine örnek alması gerektiği, o dönemin en önemli kadın tartışmalarındandır (Barbarosoğlu, 2004:157-8).

Kadınlar bir taraftan bu tartışmaları yaparken bir taraftan da cemiyet *alaturka* ve *alafranga* olarak ikiye bölünmüştür.⁴ Yeni tanışılacak kişilere ilişkin nasıl birisi olduğuna dair karar verilecek en önemli bilgi, söz konusu kişinin alaturka mı yoksa alafranga mı olduğudur. Alaturka ve alafrangalığın ne kadar izâfi olduğunu Naciye Neyyal'ın⁵ hatıraları üzerinden örneklendirmek mümkündür.

Naciye Neyyal, doktor tavsiyesi ile eşini Selanik'te bırakıp İstanbul'a gitmesinin Emine Semiye⁶ tarafından hoş karşılanmadığını öğrenecek, kendisine bu bilgiyi veren kişi ile aralarında şöyle bir konuşma geçecektir:

"-Ne diye benim aleyhimde bulunuyormuş öğrenebilir miyim?"

-Beyefendiyi burada bırakıp İstanbul'a gitmenizi muaheze ediyor."

Naciye Neyyal başkalarının hayatına karışan insanlardan hoşlanmadığını belirttikten sonra şu soruyu sorar:

⁴ Alaturka ve alafranga, Türk modernleşme tarihinde Batılı hayat tarzının kabul edilme ve uygulanma derecesine işaret eden iki terimdir. Farklı dönemlerde her iki terim de farklı çağrışım ve vurgular kazanmış; çoğunlukla karşı tarafı eleştirmek maksadıyla pejoratif mânâda kullanılmıştır.

⁵ Son Sadrazam Tevfik Bey'in ressam eşi olan Naciye Neyyal (1878-1960)'in, soyadı kanunundan sonra aldığı isim Naciye Tevfik Biren'dir.

⁶ Emine Semiye, tarihçi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. İlk Türk kadın yazarlarından ve Osmanlı kadın hareketinin öncü isimlerindedir. Başta kadın ve çocuk meseleleri olmak üzere çeşitli konulardaki yazıları, siyasî ve sosyal faaliyetleri, seyahatleri ve dönem hakkında ipucu veren mektuplarıyla, II. Meşrutiyet'in hemen öncesi ve sonrası kadın matbuatında adını duyurmuştur. Fakat ablası Fatma Aliye Hanım'ın gölgesinde kaldığından hakkında pek fazla bilgi yoktu. Son yıllarda onun Osmanlı kadın modernleşmesindeki yeri ile ilgili önemli çalışmalara imza atıldı. Bkz. Kurnaz (2008); Kaymaz (2009).

“-Efendim, bu Reşid Bey’in haremi alafranga mı, yoksa alaturka bir kadın mıdır?”

“-Nasıl olduğu pek belli değilse de alaturkadır desem daha yerindedir.” (Hürmen, 2000:291).

Naciye Neyyal, Emine Semiye Hanım’ın Meşrutiyetten sonra bir hayli meşhur olduğundan bahsettikten sonra Haydarpaşa’da karşılaşmalarını şöyle anlatıyor:

“...Karşılaştığım kadının benim eskiden tanıdığım Emine Semiye Hanımefendi’ye hiç benzemediğini, hayretle müşahede ediyordum. Mesela eskiden giyimine hiç itina etmez iken şimdi Parisli bir kadın gibi şıklaşmış olduğunu, asıl mühimi, birtakım yeni fikirler peyda etmiş olduğunu görüyordum. Bir ara elindeki zarif çantadan bir dolmakalem ile kağıt çıkarıp adresimi aldı ve pek yakın zamanda ziyaretime geleceğini vaad etti...Hâl ve tavrına büyük bir ciddiyet gelmiş kadınların çarşaf içinde dahi Avrupalı hemcinsleri gibi her şeyi yapabileceklerini ve artık istedikleri gibi hür yaşayabileceklerini anlatıp duruyor. Ben, “Aman kardeşim bu söylediklerin pek güzel ama, bu memlekette henüz tatbik edilemez, zira daha zamanı gelmedi” dedimse de baktım ki, fikirlerini şiddetle müdafaa ediyor, o cihetle artık lafı uzatmayıp “Kardeşim, şimdi bu vagona bile geri kafalı adamlar vardır, aman bu söylediklerini işitmesinler” diyerek sözlerinin mecrasını değiştirmeye çalıştım...” (Hürmen, 2000:293-4).

Alafranga ve alaturka kelimelerinin olumlu ya da olumsuz bir mânâya sahip olup olmadığını belirleyen, bu kelimeleri kullananın alafranga hayata yakınlığı ve uzaklığıdır. Nitekim küçük erkek kardeşini baştan çıkartan ve evlerinde misafir olarak bulunan “üç kız kardeş”i, ev halkı olarak önce alafranga kimlik üzerinden tanımlayıp daha sonra hayâl kırıklığına uğradıklarını anlattığı satırlar çok çarpıcıdır:

“Bize yeni geldiklerinde tepemize çıkarmak hatasında bulunmuştuk, bu da davranışlarının düzgün olmasından ve alafranga tavırlarına kapılmış bulunmamızdan ileri gelmişti.” (Hürmen, 2000:226).

Naciye Neyyal için alafranga tavırlar hoş tavırlardır ancak ahâli bu fikirde değildir. Nitekim Tevfik Bey Bursa valisi olarak atandığında eşinin ve çocuklarının alafranga olduğu bahane edilerek Bursa için uygun olmadığını söyleyenler olduğunu yazıyor hatıralarında: “İlmiye sınıfı

arasındaki bazı yobazlar, "bu vali alafrangadır, Bursa gibi dinine bağlı bir vilayette böyle insanlara yer yoktur" diyerek halkı ifsad etmeye başladılar." (Hürmen, 2000:244).

Alafranga ve alaturka kadın ifadeleri, Tanzimat modernleşmesi ile başlayan süreçte kız çocuklarının eğitimi ile başlayan "yeni kadın"ın inşasına konulan mesafe ile doğrudan alâkalıdır. Zira kadınların eğitimi, eğitim gören kadınların ne kadar alafranga, ne kadar alaturka olduğu üzerinden tartışılmıştır.

KADINLARIN EĞİTİMİ

Tasarlanmış bir kimlik olarak bugün de tartışılmaya devam eden "yeni kadın" kavrayışını anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların eğitimi meselesinden başlamak gerekmektedir. Biz neden gücümüzü kaybettik sorusuna cevap ararken Osmanlı münevverlerinin kurduğu önermelerden en dikkat çekenini, Osmanlı cemiyetinin "kadınsız cemiyet" olduğu önermesidir. "Kadınlarını eğitimsiz bırakan bir cemiyette anneler çocuklarını nasıl yetiştirebilir?" sorusu etrafında cereyan eden tartışmaları, "eski hayat"ı terk eden, "yeni hayat"a talip olan aydınların, anneleri "epistemik kopuş"⁷ içinde ötekileştirme ifadeleri olarak da okumak mümkündür.

Kadınların eğitimsizliği, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal ve siyasî tartışmalarda merkezî bir konum işgâl etmiş; Osmanlı idarecileri eğitimi ıslahatın merkezine yerleştirirken aydınlar da toplumsal eleştiriyi kadınların eğitimsizliği üzerinden dile getirmişlerdir. Peki bu eleştirilere kadar kadınlar ve kız çocukları eğitimsiz midir? Elbette değildir. Olmayan, modern ve örgün eğitimidir. Her toplumda olduğu gibi, dönemin ihtiyaçlarına uygun bir eğitim süreci Osmanlı kadınları için de söz konusudur. Geleneksel eğitim mahallenin sınırları içinde devam etmektedir. Kız ve erkek çocukları mahalle mektebine gitmekte, mahalle mektebinden sonra orta hâlli ailelerde kız çocukları mahalleden ehli namus diye bilinen bir hanımın yanına gündelik hayatın bilgilerini öğrenmek üzere gönderilmektedir. Erkek çocukları da bir zanaat öğrensin maksadıyla çırak verilmektedir (Işın, 2003).

⁷ Fransız felsefesinde ilk defa Gaston Bachelard tarafından kullanılan "epistemik kopuş" kavramını, Michel Foucault bilinçteki ani imge kaymasına ve daha önce tasavvur edilemezi tasavvur etmeye yarayan kopuşa işaret etmek için kullanmıştır.

Tanzimat'la birlikte yeni eğitim süreci de bu eskisinin yanına dahil olmuş ve bir müddet her alandaki ikilik eğitim alanında da devam etmiştir. Eğitim, "yeni hayat"ın en önemli taşıyıcı kurumu olduğundan, erkek çocuklarıyla beraber kız çocukları için de modern eğitim kurumlarının açılması devlet politikası haline gelmiştir.⁸

Orta sınıf ve alt sınıflar modern eğitim kurumları içinde eğitim alırken üst tabakalarda kızların konak eğitimi içinde modernleştiği biliniyor. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve Osmanlı'nın ilk "yazar kadın"ı unvanına sahip olan Fatma Aliye Hanım (1862-1936), kız kardeşi Emine Semiye Hanım (1864-1944), Makbule Leman (1863-1898), Şair Nigar Hanım (1857-1918) konak eğitimi olarak Osmanlı kadın modernleşmesinin öznesi olan kadınlardır.

Konak eğitimi ile modern eğitimi mukayese etmek bakımından Fatma Aliye Hanım'ın eğitim hayatından örnek vermek isabetli olacaktır. Fatma Aliye Hanım erken yaşlarda okuma-yazma öğrenmesiyle, dile ve felsefeye kabiliyetiyle dikkat çeken bir isimdir. Konakta o kadar iyi hocalardan ders görüyor olmalıdır ki, Dar'ül Muallimat'ı ikincilikle bitiren bir hanım kendisine hoca olarak tutulduğunda Fatma Aliye "Hocanım"ın bilgisini yetersiz bulur (Mithat, 1311).

Fakat buradan hareketle Meşrutiyet dönemi eğitim sistemi hakkında yanlış ya da eksik bir kanaatte bulunmamak gerekir. Zira Abdülhamit Dönemi eğitim sisteminin açmış olduğu yolda ilerleyen başka örnekler böyle olumsuz bir tasavvuru bertaraf etmektedir. Mesela Abdülhamit döneminde açılmış olan ve Cumhuriyet döneminde de sürekliliğini koruyan eğitim kurumlarından yetişmiş olan Belkıs Halim, bu silsilenin başarılı örneklerinden biridir. Bu sebeple kadın modernleşmesinin farklı veçhelerini eğitim üzerinden izleyebilmek üzere, 1940'lı yıllarda Harvard Üniversitesi'nin sosyal bilimlerde kabul edilen ilk kız öğrencisi olan Belkıs Halim'in satırlarına odaklanmakta fayda var.⁹

Onu bu yazı için önemli kılan husus orta tabakadan aynı zamanda dindar bir aileye mensup olmasıdır. Ailesi Balkan göçmeni olarak Kon-

⁸ İlk defa 1842'de Tıp Fakültesi bünyesinde ebelik-hemşirelik eğitimi verilmeye başlandı. 1858'de Kız rüştiyeleri, 1869'da sanayi mektepleri, 1870'de Dar'ül Muallimat, 1913'de Kız İdadileri açıldı. En nihayet 1914'de İnas Dar'ül Fünun'u yani bir nevi kadınlar üniversitesi açıldı.

⁹ Belkıs Halim, psikoloji profesörü olan akademisyen ve köşe yazarı Gündüz Vassafl'nın annesidir. Bu bilgileri onun, annesinin hatıralarını kaleme almış olmasına borçluyuz.

ya'ya yerleşen, dedeleri hafız olan, aynı zamanda sosyalist düşüncenin öncü isimlerinden Zekeriya Sertel'in de kız kardeşi olan Belkıs Halim'in hayat hikayesi, orta sınıfa mensup bir genç kızın eğitim hayatını anlatması bakımından çok çarpıcıdır.

Akhisar'da erkeklerin arasında eğitim gören tek kız olarak eğitim hayatına başlayan Belkıs Halim, hayatı boyunca pek çok okulda eğitim görmüştür. Çapa Öğretmen Okulu ve Robert Kolej'in ardından Harvard'da buraya kabul edilen ilk kadın olarak eğitim bayrağını başarı ile taşıyan bir kadındır. Şu ifadesi çok çarpıcıdır: "Çapa Öğretmen okulunda öğrendiğim kadar başka hiçbir yerde öğrenemedim." (Vassaf, 2000:111).

Belkıs Hanım eğitimin basamaklarını hızla çıkarken ağabeyi Zekeriya Sertel'in eşinin "Ben okudum da ne oldu?" demesini şaşkınlıkla karşılar (Vassaf, 2000:127). Bütün zorluklara rağmen Belkıs Hanım 1932 yılında Felsefe Bölümünü bitirir. 1934'de evlenir, 1936'da New York'a gider. Belkıs Halim eğitim konusunda "ilk" olmayı, Harvard'ın yönetici yetiştiren okulunun ilk kadın öğrencisi olmayı başarır. Halbuki Harvard Üniversitesi, kız öğrencilere genel olarak kapılarını ancak 1970'ten sonra açacaktır.

Belkıs Halim'in Harvard öncesinde Robert Kolej'de okuma imkanını yakalamış olması da dönemin eğitim anlayışı hakkında bilgi sahibi olmamız açısından çok önemlidir. Robert Kolej özel bir okuldur, yani öğrenciler eğitim ücreti öderler. Diğer taraftan kolejde Türk öğrenci çok azdır. Bu şartlarda Belkıs Hanım'ın bu okulda okuyabilmesi, bir ailenin ölen kızlarının anısı için onun masraflarını karşılaması ile mümkün olmuştur ancak (Vassaf, 2000:111). Belkıs Halim Robert Kolej'de öğrenci olduğu dönemde bir seferinde Caddebostan'da Kolej'in kampına katılır (1924). Kampta Rum, Rus ve Ermenilerin olduğundan, Amerikalıların Ermenileri kayırdığından bahseder hatıralarında. Kampı idare edenler Amerikalı misyonerlerdir ve kamp Genç Hristiyan Kadınlar Derneği'ne (YWCA) bağlıdır.

OSMANLI KADIN MODERNLEŞMESİNDE MİSYONER OKULLARININ ROLÜ

Belkıs Halim'in Cumhuriyet döneminin hemen başlarında yaşadığı yukarıda bahsi geçen tecrübe, kadınların eğitiminde misyoner okullarını da dikkate alan bir değerlendirme yapmamız gerektiğini göstermektedir. Bu arada, Osmanlı'da hatta dönemin Müslüman kadınları arasında ilk kadın yazar unvanına sahip olan Fatma Aliye Hanım'ın kızı İsmet'in bir misyoner okulunda eğitim görmüş olması ve ardından da Katolik rahibe olması bu eğitimin önem ve etkisini gösteren bir örnektir.

Ayrıca Osmanlı kadın modernleşmesinde önemli bir özne olan Halide Edib'in de Amerikan kolejinde eğitim görmüş olduğu düşünüldüğünde, kadın modernleşmesinin eğitim ayağını misyoner okulları üzerinden gözlemlemek kaçınılmaz hale gelmektedir.

Misyoner kız okullarının ilk örneklerinden biri bizzat padişah tarafından ihsan edilen arsa üzerine yapılmıştır. Sultan Abdülmecid, İngiltere'nin İstanbul sefiri Lord Stratford R. Canning'in eşine kız okulu yaptırması için bir arsa ihsan eder (9 Aralık 1857). Birbiri ardına ihsan edilen arsalar üzerine bina edilen okullara, Osmanlı aristokratları oğullarını ve kızlarını göndermekte hiç tereddüt etmezler. Maksat yabancı dil öğrenmek, medenî milletler seviyesine yükselmektir. Kızlarını misyonerlerin açmış olduğu özel okullara göndermeyenlerin evlerinde de zaten matmazeller mürebbi olarak evin dâimî üyesidirler.

Üst tabakanın kızlarını misyoner okullarına gönderirken kızlarının tanınmaması için özellikle müstear isim kullandıklarını Naciye Neyyal'in hatıralarından öğreniyoruz. Naciye'nin okula giderken kullandığı isim Neyyal'dir.

1867 tarihinden itibaren yabancılara emlak ve arazi satılmasıyla birlikte hile ve desiselerle Papazlar ve misyonerler edindikleri arazi üzerinde kilise ve okullar açmaya başlar. Cevdet Paşa bu satışlara karşı çıkarak "Frenkler bir şeye azıcık tırnak ilâştirirlerse uğraşa uğraşa bir rahne açmak ahval-i mücerrebelerindendir." (Akyüz, 1992:88) diye karşı çıktıysa da bu karşı çıkış yerini bulmamıştır. Abdülhamit zamanında misyoner okulların sayısında çok hızlı bir artış meydana gelmiştir.

Yabancılara mülk satılmasıyla canlanan misyoner faaliyetleri, Tanzimat sonrasında gündemimize girmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte yabancılara verilen imtiyazlar ortadan kalktığı için yasaklanmıştır. Ne var ki, işgâl altındaki Osmanlı topraklarında misyonerler, çalışmalarını hâd safhaya vardırımlardır. Cumhuriyetle birlikte misyoner faaliyeti yapan kurum ve kuruluşların bazıları kapatılmıştır. 29 Ocak 1928'de Hıristiyanlık propagandası yaptığı için Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılan Bursa Amerikan Kız Koleji örnek olarak sayılabilir.

Türk kadın modernleşmesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve misyoner okullarında eğitim gören Halide Edib, hayatının her safhasında Doğulu olmak ile Batılı olmayı bir arada yaşamıştır. İstanbul Beşiktaş'ta 1882 yılında büyükannesinin "Mor Salkımlı Ev" inde¹⁰ doğan Halide Edib, annesi Fatma Bedrifem'i anı biriktiremeyecek kadar erken yaşlarda kaybeder. Küçük Halide, çocukluğunu Mevlevi büyükannesi ile dedesinin yanında geçirir. II. Abdülhamit'in Ceyb-i Hümayûn Başkâti-bi olan babası Edib Bey'in evinde de kalan Halide Edib, dindar bir dede evi ile Batılı bir baba evi arasında gidip gelir.

1893 yılında Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne gönderilen Halide Edib bir yıl sonra II. Abdülhamit'in iradesiyle bu okuldan alınır ve eğitimine evinde devam eder. Arapça, İngilizce ve müzik derslerinin yanı sıra Rıza Tevfik'ten edebiyat, Salih Zeki'den matematik dersleri alır. 1899 yılında koleje ikinci kez başlayan Halide Edib, 1901 yılında koleji bitirir. Salih Zeki ile evlenen Halide Edib'in Ayet ve Zeki adında iki çocuğu olur.

Modern eğitim alan yeni kadının bütün özelliklerini kendi şahsında topladığı gibi romanları aracılığı ile de yeni kadın tipini topluma maya olarak çalan Halide Edib, eski ile yeninin çatışmasını ağır bir darbe olarak ilk evliliğinde tecrübe eder. "Aşk evliliği" yaptığı Salih Zeki, üzerine ikinci bir kadınla evlenmeye kalktığı için, iki çocuk annesi olduğu halde evliliğini noktalar.

Bu evliliğin ardından yazdığı ve 1912'de yayınlanan *Handan* romanında Handan karakteriyle, kocasının metreslerine göz yuman bir ka-

¹⁰ Halide Edib, anılarının 1918 yılına kadar olan bölümünü "Mor Salkımlı Ev" adıyla kaleme almıştır. Bu anılar, 1955 yılında *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilmiş, 1963 yılında yazarının ölümünden hemen önce kitap olarak da yayınlanmıştır.

dın tipi çizer. Taadüd-ü Zevcat'ı reddeden Halide Edib'in kahramanı Handan, eşi Hüsnü Paşa'nın güzel ya da kültürlü olmayan ve fakat sadece sarışın olan metreslerinden kendisine dönmesini beklerken ağır bir depresyon geçirir ve ölür. Handan yeni cemiyetin "yeni kadın"ıdır.

"YENİ HAYAT"IN "ÇALIŞAN KADINLAR" I

Eğitim, kadınların toplumsal hayatın bütün yönlerine doğrudan temas ettiği bir süreçtir. Kadınların okuması, belli ölçüde de olsa eğitim görmesi, onları önce bir şekilde yazı hayatıyla temasa geçirmiş ve ardından da farklı bir cemiyet hayatına dahil etmiştir. Böylece eğitilmiş kadınlar, dergiler yayınlamışlar, cemiyet içinde kadının rol ve statülerine artırmak maksadıyla çeşitli dernek ve cemiyetler kurmuşlardır.¹¹

Fakat "yeni hayat"ın "yeni kadınları" nı sadece okumuş-yazmış kadınlar üzerinden tasvir etmeye çalışmak, modernleşmenin alt sınıflardaki izleğini gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Kadınların modernleşmesi eğitim yoluyla olduğu kadar aynı zamanda ekonomik krizler dolayısıyla çalışma hayatına ucuz işgücü olarak katılmalarını da kapsayan bir süreçtir. Orta ve üst sınıflar eğitim yoluyla modernleşirken savaşların ve yoklukların hayata vuran çehresi, fakir tabakayı sürdürmekte olduğu geçim ekonomisinden kopartarak yeni hayatın "çalışma ekonomisi" içine dahil etmiştir. Nitekim 1838'de İngilizlerle yapılmış olan ticarî anlaşma, kadınları ucuz işgücü olarak fabrikalara ve dokuma tezgâhlarına taşımıştır.¹²

¹¹ Mesela Yunan Harbi sırasında Fatma Aliye Hanım *Cemiyet-i İmdadiye*'yi kurmuştur. Şehit ve gazi ailelerine yardımcı amaçlayan bir dernektir. Halide Edib'in İngilizce Konuşan Kadınlar Derneği'ni kurmuş olduğunu da hatırlatmak gerekiyor. Son yıllarda kadınların Tanzimat'tan itibaren yayınladığı dergiler ve kurdukları cemiyetlerle ilgili pek çok çalışma yapıldı. Mesela bkz. Çakır (2010).

¹² Refik Halit Karay'ın "Hakk-ı Sükût" (Sus Payı) adlı öyküsünün (1909) teması, Bursa'da ipek dokuma fabrikasında çalışan işçi kızların elverişsiz çalışma koşullarıdır: "Üç dört kuruşa karşı on dört saat kaynar suların başında, pis kokular, hasta nefesler emerek zehirlenen, tazeliğinden, kızlığından, gözlerinin pırlıtsından her gün bir zerre kaybederek toprak olan vücutlar (.) Bir gün kırmızı kordelasının süslediği ipek saçlar altında sevine sevine, neşeli, kuvvetli gelen yeniler bir iki sene sonra güçsüz ayaklarını, nalçalı kunduralarını taş kaldırımlar üstünde zorla sürükleyerek kulübelerine çekilirlerdi. Ağrıyan başlarını, yanan göğüslerini dinlendirmek için yalnız altı saat süreleri vardı; gülmek ve konuşmak için değil! Kim bilir ertesi sabah bu hasta, yorgun gözler ne kadar güç açılır, her kemiği ayrı sızlayan bu zavallı vücutlar, fabrikanın düdüğüne ne zorlukla uyardı? Kim bilir bu hastalıklı sabahlar ne kadar gözyaşları döktürürdü, bu hâlsiz vücutları sürüklemek ne zordu?" (2010: 129-140).

1897'de İstanbul'daki kibrit fabrikasında çalışan işçilerin %50'si kadındır. Bursa dokuma fabrikalarında çalışan kadınların büyük bir kısmı köylerden gelip işçi yatakhanelerinde kalan kadınlardan oluşmaktadır. Cumhuriyetten önceki kadın modernleşmesi, bir taraftan eğitilmiş kadınların sosyal hayata ilgi duymaları neticesinde, diğer taraftan da ekonomik sıkıntılar sonucu ucuz işgücü olarak geçimlerini temin etmeye çalışan kadınlar üzerinden gerçekleşmiştir.

Kadın işgücüne duyulan ihtiyaç o denli aciliyet arz eder ki, Enver Paşa 1916 yılında *Osmanlı Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti*'ni kurdurur. Art arda gelen savaşlarla kaybolan işgücünü kadın işgücü ile telâfi maksadını güden bir cemiyettir bu (Toprak, 1988:34-8). Cemal Paşa da cemiyete destek olmak üzere Çukurova'da pamuk tarlalarında çalışmak üzere IV. Kolorduya bağlı kadın amele taburları kurar (Kurnaz, 1996:131).¹³

Demetra Vaka İstanbul'un *Peçesiz Kadınları* adlı kitabında doğup büyüdüğü, bir vakit önce ayrılıp Meşrutiyetten sonra döndüğü İstanbul'u çok değişmiş olarak bulur ve İstanbul gözlemlerini kadınların gündelik hayatları üzerinden şaşıracak anlatır. Eskiye ait bildiği bütün şeyler bir daha gelmeyecek şekilde bitmiştir. Pera'da bir mağazada çalışan Müslüman tezgahkar kızlara şaşıracak bakar, çalışmaktan memnun olup olmadıklarını sorar. Onlardan alamadığı cevabı mağazanın sahibesinden edinmeye çalışır. Mağazanın sahibi, kocası Jön Türkler tarafından tutuklanmış bir kadındır. Kocasının suçu nedir? "Hiçbir suçu yoktu. Kocam Arap'tı ve Jön Türklerin partisi tüm nüfuzlu Arapları tutukluyor, sürgün ediyor veya öldürüyordu."

Varlığının çoğu elinden alınsa da aslında çalışmak zorunda kalmayacağı hatırlı bir gelire sahiptir mağazanın sahibesi. O halde niye çalışmaktadır?

"Varlığımın çoğu elimden alınmış olsa da beni çalışmaya iten şey yoksulluk değil. Her şeye rağmen müşkül durumda değilim. Mal mülk sahibiyim. Aldığım kiralarla geçimimi sürdürebilirim. Ama hiçbir şey yapmadan oturamazdım. Çok gözyaşı döktüm. Sonra gördüm ki,

¹³ Devlet ilk defa 1915 yılında kadın işçiler için bir düzenleme yaparak iş hukuku ile ilgili kararlar almış, çalışma süresini 15 saat olarak kabul edip yılda bir ay da tatil izni hakkı vermiştir.

durumu benden kötü olanlar vardı: Eşlerini benim gibi ya da savaşta kaybeden kadınlar. Bu kadınları düşündüm ve onları düşünerek teselli buldum. Dükkanımın hikayesi böyle. Şimdi gelin sizi kızlarla tanıştırayım.” (Vaka, 2003:34).

Mağazada toplam yirmi sekiz kız vardır, dikiş dikenler, tasarım yapanlar, nakış işleyenler ve hesaplara bakanlar olarak.

Yeni hayatın çalışmakla yükümlü kadınlarının profili nasıldır?

“Bu genç kadınların hepsi de sessiz ve dokunaklı bir keder içindeydiler. Geçmişin Türk kadınlarından oldukça farklı bir biçimde çok utangaçtılar. Cesaretle işlerini görürken, kendi dinlerinden kadınlar için yepyeni bir gelenek, yeni yaşam biçimleri yarattıklarının farkında değillerdi. Ve bu önemli işleri yürütmekten dolayı böbürlenmek yerine, adeta yaptıkları şeyin doğru olup olmadığından tereddüt edercesine, son derece alçakgönüllüydüler.” (Vaka, 2003:34-5).

Vaka çalışan, çalıştıkları için özgürleşen kadınların bütün Asya için önemini ortaya çıkaracak soruların ve cevapların peşindedir. Fakat zaruret yüzünden çalışan, çalışmak zorunda kalan kadınlar ve genç kızlar, içinde buldukları durumu özgürlüğün değil köleliğin şartları olarak değerlendirmektedir.

“Birkaç defa Türk kadınlarının özgürleşmesinin iyi bir şey olup olmadığını sorduğum bir kız bana şu cevabı verdi: Bu soruyu biz de kendimize sık sormuşuzdur. Çoğumuz sizin bağımsız dediğiniz kadınlardan olmaktansa, evli ve kendi evi, çocuğu olan bir kadın olmayı tercih ederiz.” (Vaka, 2003:37).

Vaka kızların çalışmasını, insanın canının istediğini yapması olarak değerlendirirken kızlar için durum hiç de öyle değildir: “Özgür mü? Özgür diyorsunuz, oysa bizler özgür değiliz. Günün belli saatlerinde burada olmak ve hoşlansak da hoşlanmasak da insanlara hizmet etmek, bize karşı her zaman nazik olmayan insanlara karşı daima şirin görünmek durumundayız.” (Vaka, 2003:37).

Bu ifadeler de gösteriyor ki kadınların çalışması, Batıcı modernist aydınların savunduğu gibi doğrudan özgürleşme ile irtibatlandırılacak bir durum değil. Diğer taraftan muhafazakârların savunduğu gibi

kadınların çalışması, "aşırı Batılılaşma" denilip reddedilebilecek ideolojik bir tavırdan ibaret de değildir. Bu noktada kadınların eğitiminin yanı sıra çalışma hayatının da modernleşmenin önemli ayaklarından biri olduğuna işaret etmiş olalım.

Esasında kadınların çalışması, daha doğrusu ücretli çalışması ile Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi ve kadın eşitlik ve özgürlük hareketleri arasında bir paralellik mevcuttur. Hem ev içinde hem de toplumsal hayatta eşitliği temin etmek için kadının ekonomik özgürlüğüne kavuşması ve eşit işe eşit ücret verilmesinin sağlanması kadın hareketlerinin temel hedefleri olmuştur. Osmanlı kadın modernleşmesinde "kadının çalışması" meselesi ise daha ziyade ideolojik bir noktai nazardan tartışılmış, gerçeklik belli ölçüde göz ardı edilmiştir. Çalışan kadınlar ya Batı medeniyetine dahil oluşumuzun sembolik göstergesi olmuş ya da muhafazakârlar açısından kadının çalışmaması, toplumsal ve ailevî değerlerin korunmasının garantisi addedilmiştir.

ROMAN KAHRAMANI OLARAK "ÇALIŞAN KADIN"

Erkek yazarların "yeni hayat"ı inşa edecek "yeni kadın" kimliğiyle alâkalı edebî metin inşa etme süreçlerinde ciddi bir kafa karışıklığını gözlemlemek mümkündür.¹⁴ Kadın modernleşmesi açısından bu kafa karışıklığının analiz edilmesinin önemine yalnızca işaret ederek ve bunu başka bir makalede inceleme hakkını mahfuz tutarak edebiyatımıza yansıyan "çalışan kadın" figürü üzerinde durmak istiyorum.

Ahmet Hamdi Tanpınar Türk Edebiyatı'nın ilk çalışan kadın profilinin *Felsefe-i Zenan*'ın Zekiye'si olduğunu söyler (2006:418). Kendisine katılmadığımı ifade etmek durumundayım. Çünkü Zekiye'nin, daha önce himayesini gördüğü Paşa'nın konağına Paşa'nın isteği üzerine kızına ders vermek amacıyla gitmesini, çalışan kadın profili içinde ele almaktan ziyade, "ahretlik" kurumu içinde değerlendirmek mümkündür. Çalışan kadın hikâyesi için Fatma Aliye Hanım'ın romanlarını beklemek gerekecektir. Fakat Tanpınar, Fatma Aliye Hanım'ı bir yazar olarak hiç önemsemediğinden olsa gerek onun eserlerindeki karakterlere değil de, ilk çalışan kadın örneklerinden biri olarak *Felsefe-i Zenan*'ın

¹⁴ Okuyan kadın konusunda erkek yazarların kafa karışıklığını en iyi temsil eden metinlerden biri Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* isimli hikayesidir.

Zekiye'sinden sonra Reşat Nuri Güntekin'in Çalığışu¹⁵ isimli romanındaki Feride karakterine değinir. Bilindiğı gibi Çalığışu'nun Feride'si aşk yarasını sarmak için Anadolu'ya gitmiş ve öğretmenlik yapmıştır.

Hâlbuki ondan yaklaşık otuz yıl kadar önce yayınlanan *Muhadarat*'ın¹⁶ Fazıla'sının çalışması, İngiliz kızlarının drahoma biriktirmek üzere yabancı evlerde mürebbiyelik yapmasına benzer. Ne ki onun maksadı evlenmek değil, türlü zulüm gördüğü kocasından kaçmaktır. Fatma Aliye Hanım'ın kadın kahramanları kocalarının ya da üvey kardeşlerinin kendilerine yaptığı haksızlık yüzünden çalışmak zorunda olan kahramanlardır. *Uğı*'nin Bedia'sı kocasının ihanetinden arta kalan yokluğu, konaklarda ud dersi vererek kapatmaya çalışır. *Refet* romanının Refet'i hayatın karşısına çıkardığı bütün olumsuzlukları öğretmen olarak aşabileceğı ümidiyle eğitim hayatının içinde yol alır. Sonunda öğretmen olur. Eleştirmenlerimiz farkında değildir ama, Türk edebiyatının ilk gerçek "öğretmen"i Fatma Aliye'nin Refet'idir. Reşat Nuri'nin aşk acısını tamir etmek üzere kendini Anadolu'ya vuran Çalığışu Feride'si gibi, Refet de "fakirliğin ve çirkinliğin" yaralarını sarmak üzere kendini öğretmen olmaya adanmıştır. Acı olan şu ki öğretmen kadın eşittir yaralı kadın imajı üzerinden mayalanmıştır edebiyatın "ilk" öğretmenleri.

Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'ye olan mesafesinden dolayı olduğunu tahmin ettiğim soğuk duruşunu, Ahmet Mithat Efendi'nin "filozof ve fazıl kızım" hitabına muhatap olmuş Fatma Aliye Hanım'a karşı da sürdürmüş; Fatma Aliye Hanım'ın romanlarını belli ki okumak lüzumu bile hissetmemiştir. Fatma Aliye'nin unutulmasının izini bu bakımdan Tanpınar'ın mesafesi üzerinden de aramak gerekecektir diye düşünüyorum.

Oysa edebiyatın ilk çalışan roman kahramanlarını Fatma Aliye Hanım inşa etmiştir. *Muhadarat* romanındaki Fazıla karakteri, Fazıla'nın ev içinde carie hükmünde bir öğretmen sıfatı taşımasından dolayı pa-

¹⁵ İlk olarak 1922'de *Vakit* gazetesinde tefrika edilmiş, aynı yıl kitap olarak da basılmıştır. Daha sonra 1936 yılında Reşat Nuri'nin bizzat kendisi tarafından düzeltilmiş yeni baskısı yayınlanmıştır.

¹⁶ *Muhadarat*, Fatma Aliye Hanım'ın 1892 yılında kendi adıyla yayınladığı ilk romandır. İlk yayınlanan eseri ise bir tercümedir ve "bir kadın" imzasıyla yayınlanmıştır. Georges Ohnet'nin *Volonté* adlı eserini Fransızca'dan Türkçe'ye *Meram* adıyla tercüme etmiştir (1889).

rantez içine alınabilir belki. Ama çirkin olduğu için kendisini eğitim almak ve öğretmen olmak zorunda hisseden Refet¹⁷ karakterini, çalışan kadın kahramanın ilk prototipi olarak kabul etmek gerekecektir.

İsmi aynı zamanda romana vermiş olan Refet'in Dar'ül Muallimat mezunu olması, üzerinde özellikle durulması gereken hususlardan biridir. Zira Fatma Aliye Hanım'ın Dar'ül Muallimat'ı ikincilikle bitirmiş bir öğretmenden ders aldığı, ancak bu öğretmeninden pek memnun kalmadığına daha önce de değinmiştik. Böyle olmasına rağmen, özellikle II. Abdülhamit döneminde ebelik, öğretmenlik, Sanayii Nefise gibi meslekî eğitim veren okulların yaygınlaşması, kadınlar için eğitimin meslek sahibi olma yolunda ilk aşama olduğunu göstermektedir. Yani yeni eğitim kurumlarından mezun olmak, belli ölçüde "çalışan kadın" olmanın bir ön şartı gibi işlev görmüştür denilebilir. Refet'i, Fatma Aliye'nin diğer güçlü, kendi hayatını kazanan kadınlarından¹⁸ ayıran özellik Refet'in, kız çocuklarının eğitimi ile ilgili yapılan reformlardan faydalanmış yoksul sınıfa mensup bir kız olmasıdır. Bu nedenle alt sınıfın modernleşme serüvenini ele alırken Refet karakteri üzerinden bir okuma yapmak analizi zenginleştirecek bir husustur.

Osmanlı kadın modernleşmesinin daha başlarında, Avrupa'da olup da bizde olmayanların listesini daha ziyade kadınlar üzerinden çıkarmıştı Osmanlı münevverleri. Kadınların eğitimsizliği/cehaleti, sosyal hayatta yer almayı/kafes arkasına mahkum edilişi, alaturka giyim kuşama/örtünmesi gibi mevzular üzerinden toplumsal ve kültürel bir karşılaştırma yapılmıştı. Oryantalist yargıların, yenilmişlik ve gerilik psikolojisinin de etkisini görebileceğimiz bu karşılaştırma neredeyse bütün modernleşme söylemine sirayet eden bir hüviyete sahiptir. Bu yaklaşımın devamını ve ideolojik bir boyut kazanışını, kadın kıyafetlerine dair tartışmalarda, alaturka ile alafranga arasındaki sınırın çizilişinde gözlemek mümkündür. Diğer taraftan reel/gündelik hayatta meydana gelen değişikliklerin ve kadınların modern eğitim kurumlarında eğitim görerek diploma sahibi olması ya da dar gelirli kesimin ekonomik zorunluluklar neticesinde çalışma hayatına dahil olması gibi gelişmelerin de "yeni kadın"ı oluşturan hususlar arasında olduğu unutulmamalıdır. ▽

¹⁷ Fatma Aliye, *Refet* adlı romanını 1896'da yılında yayınlamıştır.

¹⁸ *Muhadarat*'ın Fazıla'sı, *Udi*'nin Bedia'sı vb.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya (1992). "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitime İlişkin bir Layihası". *OTAM*, sayı 3, 222-227.
- BARBAROSOĞLU, Fatma (2004). *Moda ve Zihniyet* (3. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÇAKIR, Serpil (2010). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- HÜRMENT, Rezan (Haz.) (2000). *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- İŞİN, Ekrem (2003). İstanbul'da Gündelik Hayat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KARAY, Refik Halid (2010). *Memleket Hikayeleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KAYMAZ, Kadriye (2009). *Gölgedeki Kalem Emine Seymiye: Bir Osmanlı Kadın Yazarının Düşünce Dünyası*. İstanbul: Küre Yayınları.
- KURNAZ, Şefika (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*. İstanbul: MEB Yayınları.
- (2008). *Osmanlı Kadın Hareketinde bir Öncü: Emine Seymiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- MERİÇ, Cemil (1980). *Kırk Ambar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- MİTHAT, Ahmet (1311/1893). *Fatma Aliye Hanım yahut bir Muharrirei Osmaniyenin Neşeti*. İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (26. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2006). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TOPRAK, Zafer (Mart 1988). "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile". *Tarih ve Toplum*, sayı 51, 34-38.
- VAKA, Demetra (2003). İstanbul'un Peçesiz Kadınları (S. Çağlayan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- VASSAF, Gündüz (2000). *Annem Belkis* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

